

Folks tillit til og medvirkning i domstolene*)

Av *Førsteamanuensis Leif Petter Olaussen*

1. Innledning

De senere år har folks tillit til domstolene blitt tematisert ved flere anledninger. Vinteren 1999 sendte TV2 et program som skapte så sterk tvil om hvor betryggende utvelgelsen av lekdommere er, at Stortinget vedtok at et eget utvalg skulle vurdere både regler og praksis for utvelgelse av lekdommere. Hensynet til folks tillit til domstolene var særlig tungtveiende da Stortinget i juni 2001 vedtok opprettelse av en egen gjenopptakelseskommissjon for straffesaker. Likeledes var hensynet til den alminnelige tillit til domstolene et viktig moment både bak beslutningen om å opprette en egen domstolsadministrasjon og reglene om en klage- og disiplinærordning for dommere og dommeres sidegjøremål.

Lekfolks medvirkning i domstolene har lenge vært ansett som en sentral mekanisme til å sikre befolkningens tillit til domstolene. Våre systematiske kunnskaper om tilliten til domstolene og om hvilken betydning lekfolks deltakelse har for tilliten, er imidlertid meget sparsomme. I det følgende vil jeg forsøke å kaste noe lys over noen sider ved folks tillit til domstolene.

2. Hva menes med tillit til institusjoner?

Jeg har tillit til den person jeg betror å ivareta mine interesser. Slik sosial eller mellommenneskelig tillit bygger på kjennskap til vedkommende som gjør at jeg ikke har grunn til å tro at han eller hun har insentiver til å handle i strid med mine interesser. Dette, og vedkommendes interesse i å opprettholde gode relasjoner til meg, samt omsorg for sitt gode navn og rykte, utgjør tillitens grunnlag. Som en av mange, understreker Luhmann (1979, s. 37) at sosiale kontekster som er preget av relativt varige sosiale relasjoner, gir god grobunn for sosial tillit, både fordi det er lett å vite hvilke interesser andre har, og fordi varige relasjoner gjør det vanskelig å begå tillitsbrudd og lett å sanksjonere brudd som blir kjent. Tilsvarende skriver også Hardin (1999, s. 27) at grunnlaget for personlig tillit finnes i tykke, vedvarende sosiale forbindelser, men ikke bare der, føyer han til. Grunnlaget for tillit kan være at man vet at den andre vil lide et merkbart tap om han ikke lever opp til den tillit som er vist. Da vil det være i den andres egen interesse å ivareta mine interesser.

Det typiske for moderne, komplekse samfunn er imidlertid at mange sider ved våre liv berøres av samhandling med en lang rekke personer som vi verken kjenner eller har varige samhandlingsrelasjoner med. Vi har simpelthen ikke tid til å bli kjent med særlig mange, og et personlig erfaringsgrunnlag for tillit må erstattes av noe annet. I følge Luhmann (1979) blir derfor forutsigbare sosiale strukturer et viktig grunnlag for tillit. Personlig tillit erstattes av en form for *systemtillit*, der rettslige arrangement

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

bidrar til å sikre forventet atferd og muliggjør sanksjoner ved forventningsbrudd. Institusjonelle ordninger må ha en innebygd kontroll for at vi skal kunne ha tillit til den, og tilliten må omfatte tillit til at internkontrollen fungerer. Men Luhmann medgir (s. 57) at kontroll av systemtillit er vanskelig fordi det i stigende grad forutsetter ekspertkunnskaper.

Hardin (1999 s. 29-30) synes å være mer tvilende til at vi kan ha tillit til institusjoner. Vi har ikke mulighet til å bli så godt kjent med de som bemanner institusjonene at vi kan vite om vi bør stole på dem eller ikke, og bare få personer kan ha kunnskaper nok om hvilke insentivstrukturer som er bygget inn i institusjonene, og som dermed virker styrende inn på de som arbeider der. Folk flest kan derfor verken ha grunnlag for tillit eller mistillit til institusjoner, mener han.

Også Offe (1999) mener at vi ikke kan bygge tillit bare på kontrollmekanismer. De vil aldri være heldekkende, og regler kan bli overtrådt eller undergravd. Skal vi ha tillit til at ukjente personer følger anonyme mekanismer i institusjoner, må det være fordi vi har tillit til at aktørene frivillig følger de regler som gjelder for deres virksomhet, og at de som har i oppgave å overvåke og håndheve reglene, også gjør dette frivillig. Velfungerende institusjoner er avhengig av lojalitet blant de som driver institusjonens virksomhet, og grunnlaget for lojalitet er de normative oppfatninger som institusjonen er bærer av, fordi disse gir institusjonens regler og liv mening, skriver Offe (1999, s. 70):

”Institutions, in other word, are endowed with a spirit, an ethos, an implicit moral theory, an *idée directrice*, or a notion of some preferred way of conducting the life of the community. My thesis is that *it is this implied normative meaning of institutions and the moral plausibility I assume it will have for others which allows me to trust those that are involved in the same institutions* – although they are strangers and not personally known to me.”

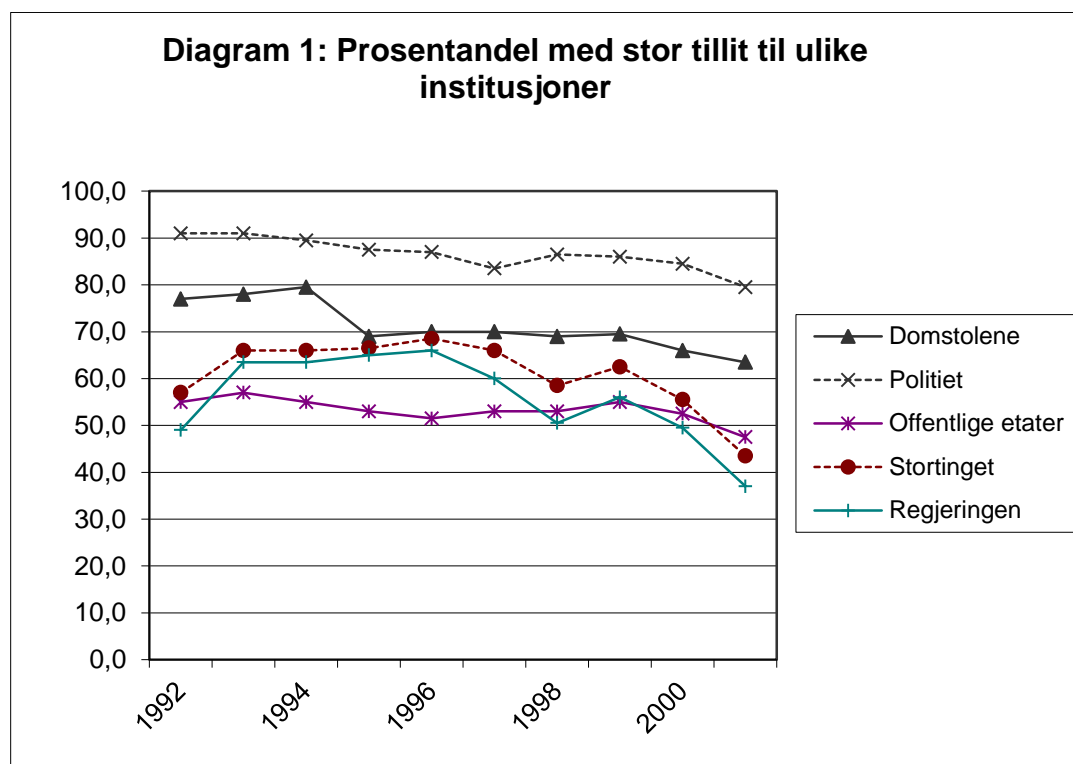
Å ha tillit til institusjoner er derfor noe helt annet enn å ha tillit til en person. Tillit til en institusjon betyr, skriver Offe (l.c.), at man kjenner og anerkjenner de verdier og former for liv som er bygget inn i institusjonen, og at denne anerkjennelsen innebærer en antagelse om at institusjonens idé gir tilstrekkelig mening til et tilstrekkelig antall personer, til å motivere dem for vedvarende, aktiv støtte til institusjonen og etterlevelse av dens regler. Men det vil ikke være lett å vite om man kan ha tillit eller ikke. Og Offe mener at den tillit man kan oppnå i demokratier, er en restkategori, ”the residue that remains after the propensity to distrust has turned out to be unfounded.” (s. 76). Tillit til institusjoner forutsetter *mistro* som for Offe ikke er det motsatte av tillit, men en holdning som gjør at vi kontinuerlig tester og overvåker hvor vidt verdier som er sentrale for tilliten, blir levd opp til. Denne holdningen kommer til uttrykk i kritisk journalistikk, offentlige høringer og politisk opposisjon fra partier og bevegelser, og er helt essensiell for at et demokrati skal kunne verifisere hvor vidt tillit er berettiget eller ikke. Tilliten må derfor både tåle og tolerere den åpenhet, tale- og pressefrihet som slik kritikk forutsetter.

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

Mot denne bakgrunn blir det forståelig at Offe fremhever *sannhet* og *rettferdighet* som de viktigste verdier institusjoner i et demokrati kan ”stå for” eller være bærere av, særlig institusjoner som skal formidle politisk tillit (til parlament, regjering, sentral-administrasjon og rettsvesen). Med sannhet sikter han til at institusjoner både må være forpliktet til å bygge på korrekte fakta, og til at løfter som er gitt, blir overholdt og derved gjort til sannhet. Verdien rettferdighet betyr på den ene side forpliktelse til å gi alle lik tilgang, uten særlige preferanser for noen, og på den annen side kan det medføre forpliktelse til å kompensere noen for ulemper som ikke er selvvalgte, for å oppnå større likhet i livsvilkår.

3. Tillit til domstolene og andre institusjoner

Dersom Offes antagelse at sannhet og rettferdighet er viktige institusjonelle verdier i demokratier, skulle tilliten være høy for politi og domstoler, fordi rettsvesenets institusjoner skal være særlig tydelige representanter for disse verdiene. Om man bygger på de halvårlige målinger som er gjort av Markeds- og mediainstituttet A/S (MMI) siden 1992, av folks tillit til en lang rekke samfunnsinstitusjoner, viser disse – i overensstemmelse med Offe –at politiet og domstolene oppnår høyest tillit blant folk, høyere enn Stortinget, regjeringen og offentlig forvaltning, jfr. diagram 1. Dette

er ikke i samsvar med Inglehart (1990 og 1999) som fremholder at utviklingen i den postmoderne fasen undergraver respekten for *autoriteter*. Inglehart (1999 s. 246) mener at sviktende tillit særlig vil komme til uttrykk i forhold til samfunnets mest hierarkiske institusjoner, deriblant politiet. Det stemmer dårlig for norske forhold.

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

Med utgangspunkt i Offes antakelse kan det forhold at folks tillit til politiet er høyere enn tilliten til domstolene, skyldes at politiet har en mer *aktiv* rolle enn domstolene. Politiet skal finne lovbryster og forebygge kriminalitet, samt bistå i en rekke situasjoner som medfører synlig aktivitet og nærhet til publikum. Domstolene forholder seg passive og avventende til noen tar dem i bruk. Dermed vil politiet lett virke som den mest handlekraftige representanten for sannhet og rettferdighet. For det andre vil domstolenes tilbaketrukne rolle gjøre det vanskeligere for folk å vite hva institusjonen virkelig står for, og få har direkte erfaring med institusjonen, jfr. Andersen (1992, s. 91-107). Selv når saker av forvaltningsmessig karakter (vielse, tinglysing, skifte ved arv m.v.) som berørte noen i intervjuedes nærmeste familie ble tatt med, hadde bare 41% av den voksne befolkning noen gang vært i kontakt med domstolene. Straffesaker utgjorde 7 %, erstatningssaker 5 % og gjelds-/konkurssaker 4 % av sakene som var grunnlag for kontakten. Selv om Andersen fant at publikum var kritisk på enkelte punkter overfor domstolene, var det en klar overvekt av positive svar når folk ga uttrykk for sin vurdering av kontakten med domstolene. Og Andersen tolket (s. 111-112) folks kritikk som uttrykk for en sunn kritisk innstilling i et demokratisk samfunn.

Tilliten til domstolene bygger på erfaringer, kritikk og drøftelser over tid, som i en slags sum forteller mange at man kan ha tillit til at dommere, advokater og aktorer opptrer slik at sannhet og rettferdighet forsøkes realisert. Fravær av brå omveltninger i domstolenes nyere historie er et rimelig godt tegn på at tillit og tilfredshet har vært normaltilstanden hos oss i ganske lang tid. Forandringer som har funnet sted, har vært forholdsvis små, de har blitt introdusert gradvis, og - i alle fall i det siste århundret - først etter åpen og tidvis langvarig utredning og diskusjon. Viktige endringer har ikke pleid å bli gjennomført ved politiske "kupp" eller ved "hestehandler" for å få politiske regnskap til å gå opp. Norsk rettshistorie (og øvrige historie) er så vidt fri for eksempler på direkte politisk innblanding i dømmende virksomhet, at domstolenes uavhengighet neppe har vært satt alvorlig på prøve, med unntak for nazifiseringen under andre verdenskrig.¹ Det ser ut til at våre domstoler kom ut av både den prøvelsen og rettsoppgjøret etter krigen, med sin troverdighet i behold.

Det rurale bosettingsmønsteret i Norge har i meget lang tid tvunget mange dommere til å leve i stor nærhet til den øvrige befolkning. Dette har skapt kontakter og gitt innsyn begge veier, og de mange og varierte oppgavene som domstolene har hatt, har skapt en meget bred kontaktflate mellom dommere og publikum, langt mer enn det som vanligvis forbindes med dømmende virksomhet. Kontakt og tillit som skapes på ett område, smitter lett over på andre.

Rekruttering og utvelgelse av dommere har nok også vært så betryggende at vi har hatt dommere som i publikums øyne har vært gode og tillitskapende utøvere av sin virksomhet. Dette kan synes bemerkelsesverdig siden norske jurister (og dermed også mange norske dommere) tradisjonelt har hatt sin bakgrunn i sosiale- og

¹ Stridbeck (1995a) omtaler et talende svensk eksempel på politisk innblanding i domstolene behandling av en enkeltsak under andre verdenskrig.

utdanningsmessige elitegrupper. Den elitepregete bakgrunnen har likevel ikke skapt noen tillitskløft mellom domstolene og befolkningen. For det første skyldes nok dette at dommerne har utøvet sitt virke slik at det ikke er lett å finne belegg for at de har pleid å tilgodese den sosialgruppe de selv har tilhørighet til, eller undertrykt folk som tilhører andre befolkningslag. Fravær av klager og anskrik fra de mange som gjennom årene har virket som lekdommere, vitner om at lekfolk som har opplevd dommerne i sitt virke, har funnet lite å sette fingeren på. For det andre er de sosiale forskjeller tross alt forholdsvis begrensete i det sterkt monolittiske norske samfunnet. Institusjoner med sterkt integrerende betydning er *felles* for alle: kirke, skoler, massemedier, helsevesen, sosialvesen, idrettsorganisasjoner, felles plikt til militærtjeneste for menn, osv. Dette skaper sosiale møter, innsikter og bånd som bygger ned betydningen av andre sosiale skiller, og det skaper bånd som går på tvers av skiller i sosial bakgrunn. Det monolittiske institusjonssystemet virker sosialt nivellerende, og norsk kultur har vært preget av forholdsvis lav sosial aksept for arrangementer som skaper og vedlikeholder sosiale elitekulturer. Og det er nok gunstig for folks tillit til domstolene at norske dommere virker ganske anonyme for folk flest. De har tradisjon for å holde en lav profil i forhold til politikk, interesseorganisasjoner, og andre framskutte posisjoner. Dommerne er heller ikke kjent for å kjøre rundt i dyre biler eller båter, eller for å ha hytte i de mest eksklusive hytteområdene. Det kan til og med virke som om folk ønsker at dommerne også i lønsmessig henseende bør være ganske ”alminnelige”. Da folk i 1991 ble spurt om i hvilken grad de støttet at dommerne skulle få høyere lønn, var det bare 20 % som støttet forslaget, og det var ikke flertall for forslaget i noen undergruppe, verken blant de høyt utdannede eller blant de som tjener mye (Andersen, 1992 s. 56 og 61). Dommernes anonymitet bidrar, tror jeg, til å opprettholde et inntrykk av at dommerne er *uavhengige* og i stor grad ”som folk flest”, slik dommere som skal oppnå tillit i det norske samfunn, trolig må være.

Men folks tillit til domstolene skyldes neppe bare domstolene selv. De er en viktig testarena for lover som politikerne har vedtatt, og dommenes rimelighet sett med folks øyne, vil være betinget av lovgivningens kvalitet. I et samfunn med relativt begrensede sosiale forskjeller og motsetninger, hvor mål om å fremme likhet lenge har stått relativt sterkt, og der forskjellene mellom politiske ytterfløyer har vært relativt små på mange områder, har det ofte vært mulig å skape politisk enighet om viktige politiske avveininger i lovgivningsprosessen. På grunn av dette har vi fått en lovgivning som nokså regelmessig har gitt domsutfall som det store flertall i befolkningen har akseptert uten omfattende eller varige protester. Slikt bidrar også til å skape tillit til domstolene. De høster en del av ”æren” av vellykkete lovgivningsprosesser i Stortinget.

4. Generell eller institusjonsspesifikk tillit?

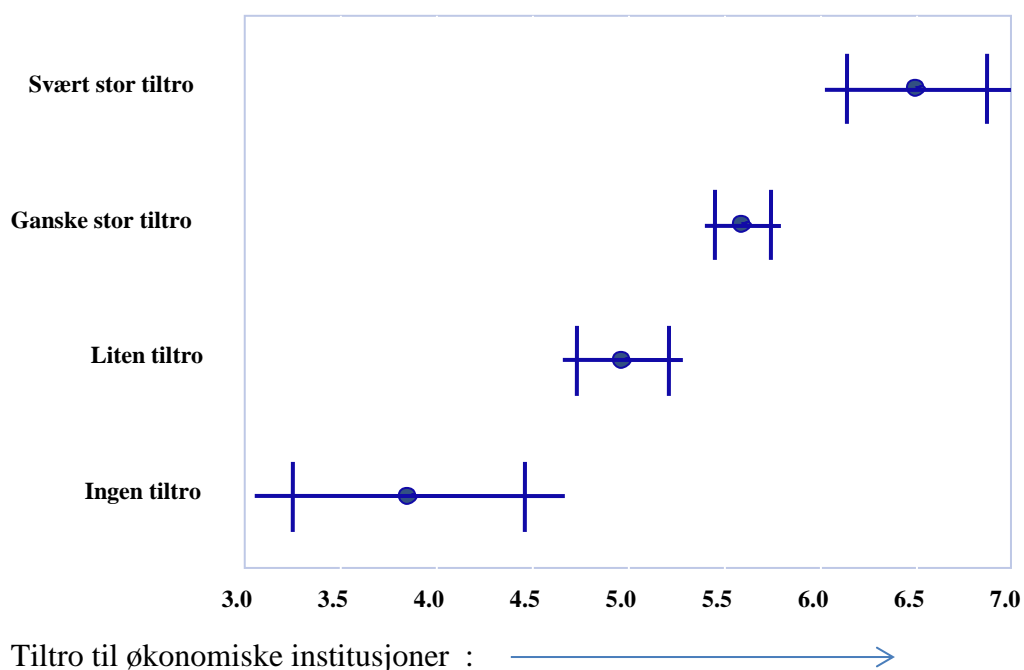
Flere av momentene som ble trukket inn for å forklare folks tillit til domstolene, er av nokså allmenn karakter. Samtidig er det slik at manges kjennskap til domstolene er så vidt dårlig at de vil ha vanskelig for å danne seg en begrunnet oppfatning av hvor vidt de har tillit til institusjonen. En tilsvarende usikkerhet vil gjelde andre institusjoner også. Av disse grunner er det trolig rimelig å legge til grunn at våre mangfoldige erfa-

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

ringer med forskjellige mennesker, organisasjoner og institusjoner i løpet av livet danner et erfaringsbasert, *generelt* grunnlag for tillit (eller mangel på det), og at vi mer eller mindre gjør dette gjeldende for forskjellige institusjoner. Hvis dette er riktig, vil folks svar på spørsmål om tillit til domstolene i noen grad bygge på innsikt og erfaring fra *mange* samfunnsområder. Det forhold at kurvene i diagram 1 viser et nokså parallelt forløp, kan skyldes at alle kurvene er preget av mer *generelle* erfaringer med og inntrykk av samfunnsinstitusjoner.

Hvis det er som jeg antyder her, skulle folks svar på spørsmål om tillit til ulike institusjoner være positivt korrelert: Folk med høy tillit til én institusjon, skal ofte ha det til andre institusjoner, og de som har liten tillit til én institusjon, skal ofte ha liten tillit til andre institusjoner også. For å undersøke om det er slik, lagde jeg to enkle indekser, en for folks *tillit til det politiske system* (storting, regjering og de politiske partiene), og en for *tillit til økonomiske institusjoner* (store bedrifter, banker og forsikringsselskaper) for utvalget som ble intervjuet høsten 2001. Begge indeksene har en skala som varierer mellom 1=lav tillit og 10= høy tillit. Indeksene er positivt korrelert med hverandre, men korrelasjonen er ikke ekstremt sterk slik den burde vært om folk hadde svart ”automatisk” på spørsmålene, uten å vurdere hva de svarte på. Dermed understøtter korrelasjonen antagelsen om at en *generell* tillit virker inn på folks svar. En variansanalyse med de to indeksene som analysevariabel og svarene på spørsmålet om tillit til domstolene som grupperingsvariabel, viser at det er en tett, positiv sammenheng mellom begge indeksvariablene og tillit til domstolene. Diagram 2 viser sammenhengen mellom tillit til domstolene og tillit til økonomiske institusjo-

Diagram 2: Gjennomsnittlig tillit til økonomiske institusjoner (1=Lav, 10= Høy) og tiltro til domstolene (ingen – svært stor). N=807

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

ner. De som har lav tillit til domstolene har også gjennomgående lav tillit til økonomiske institusjoner, mens de som har høy tillit til domstolene gjennomgående også har høy tillit til økonomiske institusjoner. Manglende "overlapping" mellom gjennomsnittene for hvert "tillitsnivå" betyr at gjennomsnittene er signifikant forskjellige fra hverandre. Siden det er en tilsvarende tett sammenheng mellom tillit til domstoler og tillit til det politiske system, gir dette samlet en indikasjon på at folks tillit til domstolene ikke bare henger sammen med domstolsinterne forhold. Forhold som er *eksterne* i forhold til domstolene, utgjør også et viktig element i den (grad av) tillit som folk har til domstolene. De som fremstår som "tillitsfulle" i én sammenheng, gjør det gjerne i andre sammenhenger også, og de som viser "mistillit" i forhold til én institusjon, vil hyppig gjøre det i forhold til andre institusjoner.

Men samtidig kan vi være ganske sikre på at folks grad av tillit til domstolene blir påvirket av forhold som er spesifikke for domstolene. Det framgår av diagram 1 at folks tillit til domstolene falt brått fra 1994 til 1995, og nedgangen skyldes at andelen som hadde "svært stor" tillit til domstolene på ett år ble klart færre. Det var den "klippefaste" tilliten som ble rokket, og det må anses som temmelig sikkert at dette fallet i tillit har tilknytning til Liland-saken².

Denne saken hadde flere sider som bidro til at den gjorde et sterkt inntrykk på mange: Den "lille mann" hadde blitt valset ned av et "system" der ingen ville erkjenne feil. Iherdige privatpersoner uten juridisk eller politifaglig utdanning, hadde gravd fram nytt materiale som rokket ved de uholdbare "bevis" som lå til grunn for domfellelsen. Justismord ble sannsynliggjort i en TV-serie som ga folk en unik anledning til å vurdere viktige sider ved saken. Strafferettssystemets folk som i flere rettsrunder tidligere hadde benektet at det var grunnlag for å hevde at det var begått feil, og som ville trekke fra statens utgifter til "kost og losji" (under fengselsoppholdet) i den erstatning Liland burde få, til tross for at han hadde vært utsatt for justismord, gjorde et hoderystende inntrykk på mange. For påtalemyndigheten var denne saken en særlig besværlig erkjennelsesprosess. Fra dem kom erkjennelsen av justismord først 20. februar 1995, og erkjennelsen var så "sensasjonell" at Aftenposten ga den toppoppslag på første side, med bilde av en alvorsfylt riksadvokat og overskriften: **Det var justismord**. Ingressen siterer riksadvokaten: "Jeg vil ikke nøle med å bruke uttrykket justismord om Lilandsaken, sier riksadvokat Rieber-Mohn. Sin vegring mot å bruke uttrykket kalte han uklok. Vi burde reservasjonsløst ha sagt at Liland nå er renvasket."

Liland-saken og mange andre senere på 1990-tallet (Rødseth-saken, Bommerang-sakene i Bergen, Bjugn-saken, flere incest- og narkotikasaker) gjør det berettiget å kalle 1990-tallet for justismordenes tiår i Norge, fordi erkjennelsen av at justismord er en realitet også hos oss, fikk et markant gjennombrudd. Derfor sank tilliten så brått fra 1994 til 1995, og dette kan også være noe av forklaringen på at folks tillit til domstolene har sunket de siste årene. Justisdepartementet har funnet ut at det kom inn

² Stridbeck (1995b) gir en kortfattet oversikt over saken. Se også Sandberg, T (1992), Moss E. (1997) og NOU 1996:15 Lilandsaken (fra utvalget som gransket saken, etter et vedtak i Stortinget 9. mai 1995).

i gjennomsnitt 50 - 60 gjenopptakelsesbegjæringer hvert år i perioden 1992-1999, og drøyt 14 % av alle begjæringene ble tatt til følge.³ I stortingsdebatten om innføring av gjenopptakelseskommissjon i juni 2001 ble det opplyst at til sammen 40 saker endte med full frifinnelse i rettssystemet i perioden 1992-1999. Dette står i skarp kontrast til at det samme departementet fant ut at bare 1 av 99 gjenopptakelsesbegjæringer i tidsrommet 1986-1990 ble tatt til følge.⁴ At representanter for de rettshåndhevende myndigheter som regel har vært imot forslag⁵ om å gjøre adgangen til gjenopptakelse noe lettere og mer betryggende, har formodentlig bidratt til å svekke folks tillit når det har vist seg at rettsikkerheten har vært dårligere enn myndighetene har villet innse muligheten for. Vedtaket i juni 2001 om å opprette en egen gjenopptakelseskommissjon var helt nødvendig, og det framgår av Andersen (1992, tabell 4.8, s. 60) at et krav om bedre muligheter for å prøve rettsavgjørelser på nytt, hadde meget sterkt støtte i befolkningen allerede i 1991.

5. Variasjoner i tillit

I tillegg til at domstolene har relativ høy tillit blant folk, er graden av tillit til domstolene fordelt nokså *likt* i befolkningen, jfr. tabell 1. Tabellen viser prosentandelen som svarer at de har *stor* (svært stor + ganske stor) tillit til domstolene, i enkelte undergrupper blant de som ble intervjuet høsten 2001. At det er relativt stor grad av likhet i tillit til domstolene i befolkningen, er parallelt til at Andersen (1992) fant at publikums generelle oppfatninger av og holdninger til domstolene var preget av forholdsvis stor grad av homogenitet, og hun fant sjelden systematiske sammenhenger i variasjonene. Men til tross for likhetspreget, framgår det av tabell 1 at det er noe variasjon i oppfatningene blant folk. Stor tillit til domstolene er *minst utbredt* blant folk som er 60 år eller eldre (52%), blant de som har lavest husstandsinntekt (52%), og blant de som har minst utdanning (42%). Stor tillit er *mest utbredt* blant middelaldrende, og det framgår at tilliten til domstolene er systematisk stigende (positivt korrelert) med både husstandsinntekt og utdanning. Dette betyr at tilliten er høyest i befolkningsgrupper der Andersen (1992) fant mest utbredt skepsis og kritisk innstilling til domstolene. Dette er forenlig med Offes oppfatning at tilliten er en slags ”restkategori”, som skapes ved kritisk prøving og vurdering i åpne demokratier. Siden inntekt og utdanning er positivt korrelert med hverandre, og utdanning ofte er bestemmende for inntekten, er sammenhengen mellom inntekt og tillit til domstolene i tabell 1 i hovedsak en skinnsammenheng. Endelig viser tabell 1 at publikums tillit til domstolene også er delvis betinget av politisk sympati. Tilliten er litt høyere blant de som sympatiserer med de ”borgerlige” partiene (de tre førstnevnte var valgvinners høsten 2001) enn blant de ”sosialistiske” partienes sympatisører. Klart lavest tillit til domstolene hadde de som sympatiserer med Fremskrittspartiet, med 51 % som hadde stor tillit.

³ Ot.prp.nr.70 (2000-2001), pkt 6.1

⁴ St.meld. nr.23 (1992-93) s. 89.

⁵ St.meld.nr 23 (1992-93), s. 89.

Tabell 1: Prosentandel som har stor tillit (svært stor+ ganske stor) til domstolene.

Av alle intervjuede:		62 % stor tillit		(N=858)
Kjønn		Alder		
Menn	64 %	15-24 år	61 %	
Kvinner	60 %	25-39 år	69 %	
		40-59 år	64 %	
		60 år ->	52 %	
Husstandsinnkomst		Utdanning		
< 300 000 kr	52 %	Folkeskole	42 %	
300-500000 kr	64 %	Ungd.-/realskole	56 %	
Over 500 000 kr	74 %	Videregå./Gymnas	63 %	
		Univers./høgskole	75 %	
Politisk sympati				
Høyre	70 %			
KrF+V+SP	69 %			
AP	63 %			
SV+RV	64 %			
FrP	51 %			

Gruppen som har liten eller ingen tillit til domstolene, har en overvekt av personer som er 60 år eller eldre, har lite utdanning, sympatiserer med Fremskrittspartiet eller ikke ønsker å oppgi hvilket parti de sympatiserer med. Dessuten viser nærmere analyse av intervjumaterialet at i denne gruppen forekommer svaret ”vet ikke” hyppigere enn i andre grupper. Men fremfor alt er denne gruppen preget av at mange har liten eller ingen tillit til *flere* samfunnsinstitusjoner. De som har liten eller ingen tillit til domstolene fremstår som en relativt ressursfattig gruppe, som særlig er preget av *generelt* liten tillit til samfunnsinstitusjoner. I slike grupper vil man i følge Offe (1999, s. 77) finne klare tendenser til at folk gir sin tillit og lojalitet til (karismatiske) personer som gjerne fremstår som ”anti-politikere”. Hos oss er Fremskrittspartiet det nærmeste vi kommer dette, og dette partiet har særlig mange sympatisører blant de med liten tillit til mange samfunnsinstitusjoner, offentlige så vel som private. Offe ser dette som uttrykk for en slags ”kognitiv nød” innen deler av befolkningen i moderne, komplekse samfunn, som skyldes vanskeligheter med å vite om sentrale samfunnsinstitusjoner fortjener tillit. I tillegg kan man nok ikke se bort fra at noen har liten tillit til domstolene av grunner som er knyttet til domstolene, for eksempel at de ikke er tilfredse med utfall av saker som de kjenner fra medier eller på annet vis. Personlige erfaringer med domstolene kan neppe være noen viktig forklaring på at de har liten eller ingen tillit til domstolene. For det første er det svært få i et tilfeldig utvalg på 854 voksne som har erfaring med domstolene, og for det andre fant Andersen (1992) at folks erfaringer med domstolene gjennomgående var positive. For det tredje fant hun at kritiske holdninger til domstolene er minst utbredt blant de med lavest utdanning, som det altså er mange av blant de med liten eller ingen tillit til domstolene.

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

6. Tillit og folkelige medvirkning i domstolene

Siden lekdommerordningen ble gjeninnført i domstolene i 1887, har det vært alminnelig politisk enighet om at lekfolk skal være representert i domstolene, og lekdommerelementet blir ofte tillagt stor betydning med hensyn til å skape tillit til domstolene, jfr. Andenæs (1984 s. 103), Lødrup (1991 s. 389). Lekdommerutvalget (NOU 2002:11) viser også til hensynet til den allmenne tilliten til rettsvesenet: ”Både parter og allmennheten vil kunne ha større tillit til et avgjørelsesorgan hvor også menigmann deltar.” (s. 62)

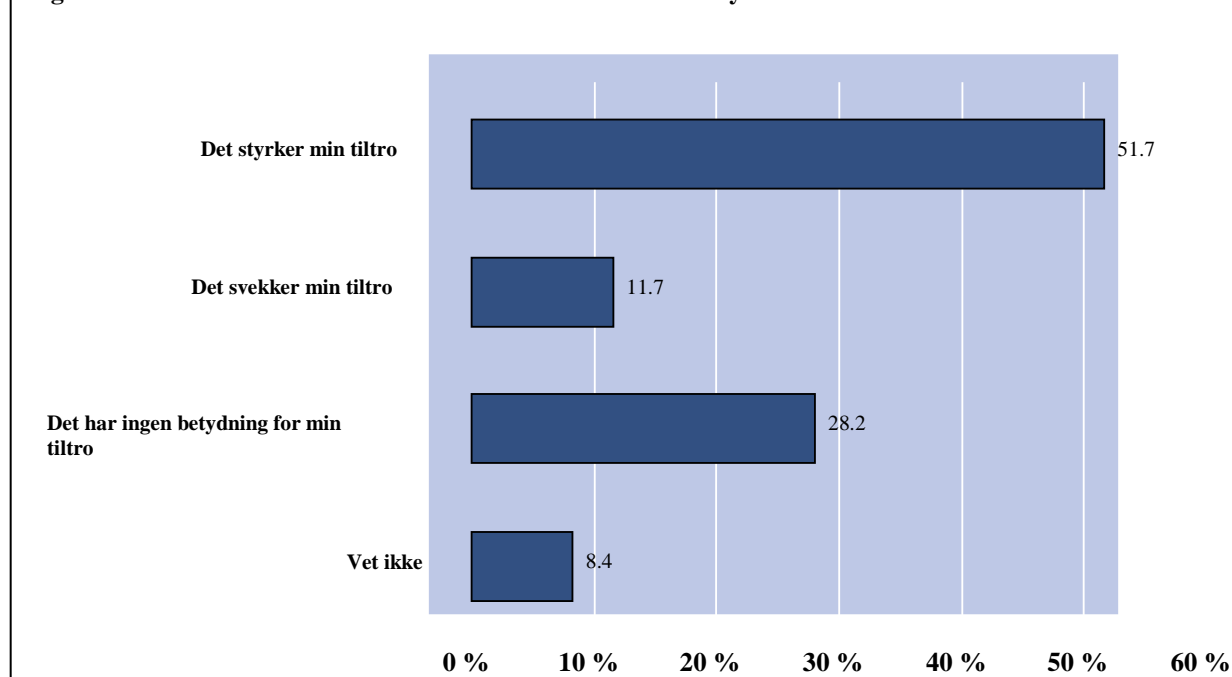
Høsten 2001 tok jeg initiativ til å undersøke om lekdommerordningen er så viktig som det blir sagt. Gjennom MMI ble et tilfeldig utvalg voksne (N=854) stilt til sammen fem spørsmål⁶ om lekdommerordningen, i tillegg til MMIs spørsmål om tillit til domstolene og en lang rekke andre private og offentlige institusjoner.

En forutsetning for at lekdommerne skal ha noen betydning for folks tillit til domstolene er at ordningen er kjent blant folk. Undersøkelsen viser at 70 % av de spurte hadde noe kjennskap til at vi har lekdommere (og/eller jury), en andel som varierer med folks utdanning. Blant de med bare obligatorisk grunnutdanning visste 53 % at vi har lekdommere, mens andelen var 74 % blant de med gymnas/videregående skole, og 88 % blant de som har høgskole eller universitetsutdanning. Tabell 1 viser at folks tillit til domstolene følger det samme mønsteret: lavest tillit blant de med kortest utdanning og med systematisk stigende tillit når utdanningen øker. På de to laveste utdanningstrinnene har de som har kjennskap til at lekdommerordningen finnes, høyere tillit til domstolene enn de som ikke kjenner til ordningen. Blant de med høgskole eller universitetsutdanning finner man ikke denne forskjellen (fordi nesten alle med denne utdanningen kjenner til ordningen).

At lekdommerne har noe betydning for manges tillit til domstolene kommer imidlertid også direkte fram i svarene fra de som kjente til at vi har lekdommere. Disse personene ble spurt om lekdommerordningen styrker eller svekker deres tillit, eller om den ikke har noen betydning. Svarene på dette spørsmålet viser at nesten alle (92 %) av de som kjenner til lekdommerordningen har en oppfatning av hvilken betydning ordningen har for deres tillit til domstolene. Men alle mener ikke at lekdommerne styrker tilliten, jfr. diagram 3. Drøyt halvdel, 51.7 %, av de spurte svarer at ordningen *styrker* tilliten, 28.2 % svarer at lekdommerne *ikke betyr noe* for deres tillit, mens 11.7 % svarer at lekdommerordningen *svekker* deres tillit til domstolene. Dette er en rimelig klar bekreftelse av at lekdommerordningen bidrar til å styrke tilliten til domstolene blant mange som kjenner til ordningen. Og det bekrefter i alle fall delvis den oppfatningen som sentrale strafferettsjurister ofte har framholdt, at det "viktigste argument til fordel for legmenn i domstolene, synes å være at det *stort sett øker tilliten til rettspleien*" (Andenæs, 1984, s. 103). Men folks oppfatninger er altså noe delte.

⁶ Jeg takker mitt arbeidssted, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, som har betalt for datainsamlingen, og professor Thomas Mathiesen for råd under utformingen av spørsmålene som ble brukt. Spørsmål og svaralternativer finnes i *Appendiks 1*.

Diagram 3: Vil du si at lekfolks deltakelse i norske domstoler styrker eller svekker din tillit? N=607

Nærmere analyse av data viser at både den gruppen som svarer at lekdommerne styrker og de som mener at lekdommerne svekker tilliten til domstolene øker noe med økende utdanning blant de spurte. Utdanningsnivået ser altså ut til å ha en selvstendig betydning for folks oppfatninger av lekdommerne, og tendensen til *polariserte* oppfatninger er noe klarere blant de med høyest utdanning enn blant de med mindre utdanning. En mulig forklaring på at folks utdanningsbakgrunn har betydning for folks vurdering av lekdommernes betydning for deres tillit til domstolene, kan være at den generelle *vekt* eller betydningen folk synes at lekdommerordningen har som *demokratisk* element, er betinget av utdanningsnivå. Prosentandelen som mener at lekdommerordningen har meget stor eller stor demokratisk betydning, øker systematisk med stigende utdanningsnivå, fra til sammen 48 % blant de med lavest til 70.8 % blant de med høyest utdanning. Blant de som kjenner lekdommerordningen og mener at den har meget stor demokratisk betydning er det svært mange, 73.7 %, som sier at ordningen *styrker* deres tillit til domstolene, og blant de som mener at ordningen har ganske stor demokratisk betydning, er denne andelen også høy, 63.8 %. Blant de som tillegger ordningen liten eller ingen betydning demokratisk betydning, er den tilsvarende andelen h. h. v. 28.4 % og 18.8 %. – For mange er det nærmest en forutsetning for tillit til samfunnsinstitusjoner som forvalter makt, at lekfolk både har innsyn i og innflytelse på det som foregår i institusjonen. At utbredelsen av dette synet altså viser seg å øke med stigende utdanning, kan dels skyldes at interessen for slike prinsippsspørsmål er positivt korrelert med utdanning, og dels at det er systematiske forskjeller i hva folk tror om lekdommerordningens virkninger. Det siste vil bli for-

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

søkt belyst i neste avsnitt. Av økonomiske grunner er de data som ble samlet, begrenset til én type saker, straffesaker.

7. Instrumentelle begrunnelser og antatte virkninger

Da ordningen med å bringe lekfolk inn i domstolene ble innført, håpet man at en folkelig rettsfølelse skulle gjøre seg gjeldende der. Derfor blir lekdommerordningen også forsvart⁷ med at den vil ha viktige *instrumentelle virkninger*, for prosessen i domstolen eller for utfallet av enkeltsaker. Lekdommere skal ta del i avgjørelsen av begge hovedspørsmål i *straffesaker*, både om skyld og om straff, og de to avgjørelsene vil i noen grad være basert på utøvelse av skjønn og nokså fri avveining av ulike hensyn mot hverandre.

I strafferettslitteratur tillegges instrumentelle virkninger av lekmannelementet stor betydning. Andenæs (1984, s. 100) antar at de fleste først og fremst vil se spørsmålet om lekdommere ”som et spørsmål om hva som gir den beste rettspleie. Om legmenn bør medvirke, og i tilfelle på hvilken måte, må fra dette utgangspunkt avgjøres på grunnlag av en vurdering av hvilken virkning på rettspleien en slik deltakelse har.” Han mener (op. cit. s. 101) at legmenn kan bidra til at forhandlingene i retten ikke blir formløse og for lettvinte, og at deres nærvær kan bidra til at advokater holder på formene og behandler den enkelte sak med alvor og grundighet. Videre viser han til (op. cit. s.103) at det ble hevdet i lovforarbeidene til straffeprosessloven av 1887 at bruk av lekdommere var nødvendig for å gjennomføre anklageprinsippet og muntlighetsprinsippet.

Blant strafferettsjurister er det imidlertid betydelig usikkerhet om lekdommernes innflytelse på avgjørelsen av skyldspørsmålet bare er positiv. Andenæs (op.cit. s.101) viser til at lekfolks ”friske øyne” kan bidra til å skjerpe rettens oppmerksomhet når det gjelder bevisbedømmelsen slik at uskyldige ikke så lett blir funnet skyldig. Lekfolk kan være en sunn og viktig motvekt til en fagdommer som kan bli preget av rutinens sløvhet i bevisbedømmelsen i straffesaker, som følge av at den juridiske dommeren som regel erfarer at påtalemyndigheten kan føre bevis for at tiltalte er skyldig. På den annen side kan lekfolks mangel på dommererfaring føre en lekdommer på villspor slik at han eller hun frifinner på feilaktig grunnlag. Og videre (op. cit. s. 104) kan lekfolks usikkerhet føre til uberettigede frifinnelser i kompliserte saker, og lekfolk kan ha lettere enn fagdommere for å la seg rive med av stemninger eller av parti- eller classesympatier. Det er derfor ikke lett å danne seg en begrunnet oppfatning av om nettoeffekten av slike antatte virkninger vil bli flere eller færre feilaktige domfellelser ved bruk av lekdommere.

Om den andre avgjørelsen i straffesaker der lekfolk medvirker, utmåling av straff, kan det hevdes at denne avgjørelsen i større grad enn skyldspørsmålet er et spørsmål der *kunnskaper* gjør at den juridiske fagdommeren lett får større innflytelse på avgjø-

⁷ Korte framstillinger og drøftinger av slike argumenter finnes f. eks. hos Andenæs (1984, s. 99ff), Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker, 1969 s. 73ff - og i NOU 2002:11, s. 61-63.

relsen, enn lekdommerne. For det første er det et kunnskapsspørsmål hvilken straffart som er tillatt å anvende som reaksjon på et bestemt lovbrudd. For det andre er det et kunnskapsspørsmål hvilke *doser* (fengselsstraffens lengde eller botens størrelse) som er tillatt og vanlig å bruke innen en etablert utmålingstradisjon. For det tredje tilsier rettferdighetshensyn at ”like saker bør avgjøres likt”. Dermed blir kjennskap til vanlig straffutmålingspraksis viktig, som man igjen må forutsette at fagdommeren vet mer om enn lekdommere. Like fullt skal lekdommere også være med på straffutmålingen både i tingretten og lagmannsretten, formelt sett på lik linje med fagdommeren, for å sikre at den utmålte straff er i overensstemmelse med rettsfølelsen i befolkningen, slik at straffen verken blir for streng eller for mild.

I det følgende skal jeg forsøke å få fram hvilke instrumentelle følger folk *tror* at lekdommerordningen har, først for skyldspørsmålet og deretter for utmålingen av straff. Endelig vil jeg undersøke om disse oppfatningene ser ut til å ha noen betydning for folks tillit til domstolene.

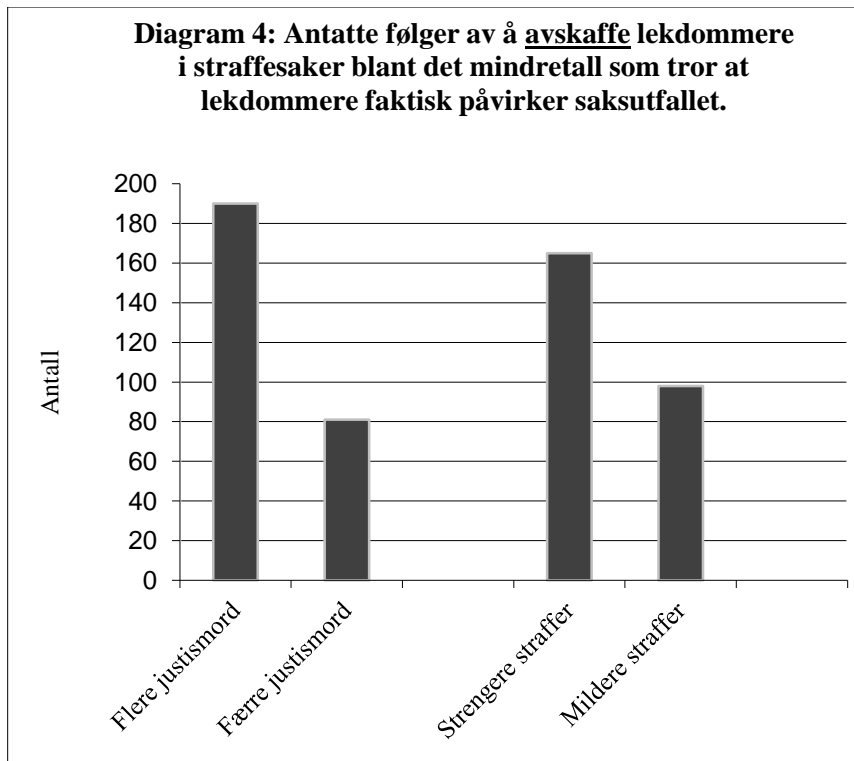
For å undersøke hvilke forestillinger folk har om lekdommernes innvirkning på avgjørelsen av skyldspørsmålet og straffutmålingen ble de som kjente til lekdommerordningen, bedt om å svare på hva de trodde ville skje dersom lekfolks deltakelse i domstolene ble avskaffet. Først ble det spurt om dette ville føre til at flere eller færre ville bli uskyldig dømt, eller om det ikke ville ha noen betydning for antall uskyldig dømte. Deretter ble det spurt om avskaffelse av lekdommere ville føre til at straffene ble mildere eller strengere eller om det ikke ville ha noen betydning for utmålingen av straff.

På begge spørsmål svarte omtrent hver femte ”vet ikke”, og dessuten svarte drøyt hver tredje ”det ville ikke hatt noen betydning”. Dette betyr at de øvrige spurte, omtrent 45 %, trodde at lekdommerne har betydning for utfallet av straffesaker, både når det gjelder skyldspørsmålet og straffutmålingen.

Når det gjelder skyldspørsmålet, tror en betydelig gruppe, 31.5 %, at *flere* ville bli uskyldig dømt hvis lekdommerordningen ble avskaffet. En klart mindre del, 13.4 %, tror at *færre* ville bli uskyldig dømt, jfr. diagram 4, der søylene viser antall svar bak disse prosentandelene. Av de 45 % (N=271) som tror at lekfolk faktisk betyr noe for utfallet av skyldspørsmålet, er det altså et klart flertall som mener at lekdommerne bidrar til å kvalitetssikre avgjørelsen av skyldspørsmålet. Siden få benyttet svarkategoriene, ”mange flere”/”mange færre” uskyldig dømte, er det få som tror at mengden av feilaktige domfellelser er sterkt avhengig av hvor vidt lekdommere deltar i domstolene eller ikke.

Når det gjelder straffutmålingen, tror 27.2 % at straffene ville bli strengere dersom lekdommerne ble avskaffet, mens klart færre, 16.1 %, tror at straffene ville bli mildere. Av de 43 % (N=263) spurte som tror at lekdommerne faktisk har en betydning for straffutmålingen, tror et klart flertall at lekdommerne bidrar til at straffene blir litt *mildere* enn om fagdommerne hadde vært alene, jfr. diagram 4. Også på dette spørsmålet blir ytterpunktene blant mulige svar, ”mye strengere”/”mye mildere”

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

straff, lite benyttet. Få tror følgelig at lekdommerne har *stor* innflytelse på den straff som blir målt ut.

Blant det mindretall som tror at lekdommere har betydning for domsutfallet i straffesaker, er det et flertall som mener at avskaffelse av lekdommere ville lede til at det vil bli flere feilaktige domfellelser, og at straffene vil bli strengere. Det er fristende å spørre om folks tro er korrekt, i den forstand at lekdommerne faktisk påvirker domsresultatet på den måten folk tror. Det enkle svar er at det vet vi ikke særlig mye om. Men Wilhjelm (1988, s. 205) danske undersøkelse tyder på at det er slik i det *mindretall* av saker der dommerne er *uenige* om utfallet. Både Auberts (1963) undersøkelse av dissenser i straffesaker fra underrettene og en ny norsk undersøkelse i 2001⁸ gir noenlunde samme utfall. Av de (96 %) som ble funnet skyldig (i alle fall for deler av tiltalen) i dette materialet, var det dissens om skyldspørsmålet i 5 % av tilfellene. Dissens om straffutmålingen forekom i 4.0 % av sakene. Det var altså

⁸ Professor Ulf Stridbeck og jeg tok initiativ til undersøkelsen, og datainnsamlingen ble utført av følgende ni jusstudenter som hadde en praksisperiode ved en domstol våren 2001: Studenter ved Universitetet i Oslo: Øyvind Aursnes, Kristin Mortensen, Anne J. Orekåsa, Anne Grete Skaug Roarsen, Karin Skedsmo og Marianne Teisbekk; ved Universitetet i Tromsø: Tor M. Kaspersen, Bjørn Anders Krane og Cathrine Leistad. De takkes alle for det arbeidet som de utførte. Følgende åtte domstoler takkes for sin medvirkning: Eidsvoll sorenskriverembete, Fredrikstad byrett, Hammerfest sorenskriverembete, Rana sorenskriverembete, Trondheim byrett, Tønsberg byrett, Salten sorenskriverembete, Skien og Porsgrunn byrett. - For å sikre et mest mulig representativt materiale, uten å foreta en statistisk tilfeldig utvalgelse av enkeltsaker, ble det bestemt at samtlige saker i et nærmere avgrenset tidsrom i år 2000 ved hver enkelt domstol skulle kodes. Til sammen inngår 963 saker i materialet, og sakstallet varierer fra 89 til 202 pr domstol. Saker med to eller flere tiltalte er telt med like mange ganger som det er tiltalte i saken.

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

meget stor grad av *enighet* både om skyldspørsmål og straffutmåling i saker der tiltalte ble domfelt. Når det var dissens om skyldspørsmålet, sto fagdommeren alene i 21 saker, mens en leddommer dissenterte i 26 tilfeller. I 20 av de 21 tilfellene der fagdommeren dissenterte, mente han at tiltalte skulle vært funnet skyldig, mens leddommerne stemte for frifinnelse. Blant leddommerne er det langt på vei motsatt. Av de 26 dissensene om skyldspørsmålet der en av leddommerne var alene, gikk dissensen i hele 23 tilfeller ut på at leddommeren mente at tiltalte burde frifinnes, mens den andre leddommeren og fagdommeren altså fant tiltalte skyldig. De (37) tilfellene der en dommer sto alene om sin oppfatning av hvilken straff den skyldige skulle få, var nokså likt fordelt mellom fagdommer (20 tilfeller) og leddommere (17 tilfeller). Men siden det er dobbelt så mange leddommere som fagdommere i sakene, betyr den antallsmessige likheten at fagdommere dissenterer hyppigere enn leddommerne gjør. I de 20 tilfellene der fagdommeren ble stående alene om sitt syn på straffutmålingen, mente fagdommeren i 75 % av tilfellene at den skyldige burde få *strengere* straff enn de to leddommerne syntes var rimelig. Dissensene blant leddommerne framviser en motsatt tendens. Når en leddommer ble stående alene mot fagdommeren og den andre leddommeren, mente den dissenterende leddommeren i 65 % av tilfellene at den skyldige burde få *mildere* straff enn flertallet besluttet.

Til tross for det meget tydelige dissensmønsteret kan vi likevel *ikke* anta at virkningen av leddommerne er den samme i det store flertall av saker der dommerne er *enige* (95 % av forbrytelsessaker i Norge). I disse sakene er trolig bevisene så udiskutable at det ikke er grunnlag for meningsforskjeller om skyldspørsmålet mellom dommerne. Dette bekreftes av Quale og Henriksen (2000) som fulgte 10 saker ved Oslo byrett. Ved observasjon av domskonferansene kunne de ”tydelig se at dommerne supplerer hverandre med faktum, og at de stort sett er enig i hvordan bevisene skal vurderes, uten at dette uttales direkte”(s. 54). Og de fant at ”avgjørelsen av skyldspørsmålet fungerte tilfredsstillende” (s. 55).

Når det gjelder straffutmålingen, tror jeg at *reell* enighet mellom dommerne er det vanlige. For det første vil aktor og forsvarer i sine prosedyrer ofte anføre ”ytterpunkter” for straff som vil ligge ganske nær hverandre, fordi bare en begrenset del av straffeskalaen vil være aktuell, og fordi begge kjenner til hvilken straff det er tradisjon for å måle ut. For det andre vil jeg tro at leddommere i de fleste saker vil være ganske usikre på hva straffen bør bli. Derfor vil de lytte til og ofte akseptere den straff som fagdommeren mener bør bli resultatet. Dette bekreftes av undersøkelsen til Quale og Henriksen. Når det gjaldt utmåling av straff, viste både observasjoner under dommerkonferansene og intervjuer av meddommerne at de var lite delaktige (op. cit. s. 57). Og mens alle de intervjuede meddommerne sa at de var sikre i sin vurdering av skyldspørsmålet, svarte bare halvparten at de følte seg sikre når det gjaldt utmålingen av straff (op. cit. s. 56). Men Quale og Henriksen observerte også at ikke all uenighet mellom dommerne ledet til at den dommeren som var i mindretall, ga uttrykk for sin uenighet ved dissens. Slik uenighet kalte Quale og Henriksen for ”skjult dissens”. Ingen av de tre observerte tilfellene av ”skjult dissens” gjaldt skyldspørsmålet, og ett slikt tilfelle gjaldt straffutmåling der fagdommeren sa at han ønsket *mildere* straff enn

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

de to lekdommerne, men ikke skrev dissens. Dissens forutsetter at meningsulikhetene er betydelige og at begge parter er sikre i sin sak. To momenter i forbindelse med straffutmåling, små forskjeller å forhandle om, og langt større usikkerhet blant lekdommerne enn hos fagdommeren, legger trolig ikke til rette for at det skal bli mange dissenser om straffutmålingen.

Når det likevel blir uenighet mellom dommerne i et lite mindretall av straffesaker, viser undersøkelser av dissenssakene entydig at enkelte fagdommere ønsker *flere domfellelser* og *strengere straff* enn det alltid har vært mulig å få lekdommerne med på, mens enkelte lekdommere ønsker *flere frifinnelser* og *mildere straff* enn det har vært mulig å få flertall for. Det er imidlertid ingen grunn til å tro at folk flest har kjennskap til disse dissensmønstrene. *Parallelliteten* mellom de nevnte dissenstendensene og tendensen i det folk *tror* om lekdommernes innvirkning på avgjørelsen av både skyldspørsmålet og straffutmålingen, skyldes kanskje at en del lekfolk både i reelle tilfeller og når de svarer på hypotetiske spørsmål i undersøkelser om skyld og straff, utviser stor forsiktighet fordi de er usikre og at det medfører et betydelig ansvar å være delaktig i å finne noen skyldig og å utmåle en streng straff.

8. Idealtypiske lekdommerroller og tillit til domstolene

Den usikkerheten som finnes om hvilken innvirkning lekdommere har på utfallet av straffesaker, forhindrer ikke at folks *forestillinger* om bestemte virkninger likevel kan ha betydning for deres tillit til domstolene. Seks mulige virkninger kan angis ved å benytte *rendyrkede* lekdommerroller, som jeg vil kalle ”reddende engler”, ”farlige folk”, ”milde likemenn”, ”strengte likemenn”, ”snillister” og ”busemenn”. Disse forestilte rollene er *idealtyper* i Max Webers (1971, s. 203 og s. 211-212) forstand: Det antas ikke at slike rendyrkede lekdommere finnes i virkeligheten, eller at folk oppfatter lekdommerne nøyaktig på denne måten. De seks typene er ment som tankemessige konstruksjoner som folks forestillinger om lekdommerne kan sammenfalle mer eller mindre med.

Med utgangspunkt i skyldspørsmålet kan det tenkes to diametralt motsatte forestillinger eller idealtypiske ”bilder” av lekdommerne. Lekdommernes rolle kan enten beskrives som en slags ”reddende engler” eller som ”farlige folk”:

Reddende engler

Dette er et klart *positivt* bilde der lekdommerne antas å bidra til å *redusere* mengden av feilaktige domfellelser (og *styrker* derved tilliten til domstolene).

Farlige folk

Dette er et klart *negativt* bilde der lekdommerne antas å bidra til å *øke* mengden av feilaktige domfellelser (og *svækker* derved tilliten til domstolene).

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

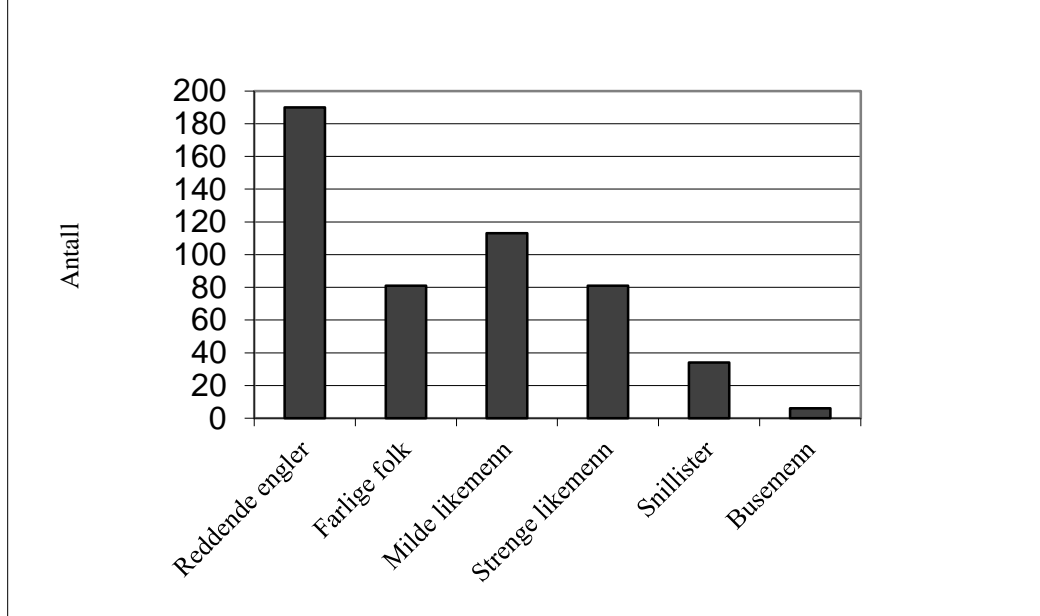
Siden det er ukjent hvilket av disse ”bildene” som er (mest) korrekt, kan de betegnes som ideologiske. Dette gjør dem imidlertid ikke mindre virkningsfulle, kanskje snarere tvert imot? Og et av siktemålene med denne undersøkelsen er å undersøke om det er noen sammenheng mellom folks (grad av) oppslutning om slike oppfatninger og den tillit de har til domstolene.

Med utgangspunkt i straffutmålingen kan det dannes fire ulike idealtypiske bilder eller forestillinger om lekdommere:

- Milde likemenn:** Betegnelsen viser til at den intervjuede tror at lekdommere bidrar til at straffene blir *mildere* enn de ville vært uten dem - og at den intervjuede synes at ordningen med lekdommere er *positiv*. (Den intervjuede tror at lekdommerne er *milde* dommere, slik den intervjuede selv ville vært.)
- Strengte likemenn** Betegnelsen viser til at den intervjuede tror at lekdommere bidrar til at straffene blir *strengere* enn de ville vært uten dem - og at den intervjuede synes at ordningen med lekdommere er *positiv*. (Den intervjuede tror at lekdommerne er *strengte* dommere slik den intervjuede selv ville vært.)
- Snillister** Betegnelsen viser til at den intervjuede tror at lekdommere bidrar til at straffene blir *mildere* enn de ville vært uten dem - og at den intervjuede synes at ordningen med lekdommere er *negativ*. (Den intervjuede tror at lekdommerne er *mildere* dommere enn den intervjuede selv ville vært.)
- Busemenn** Betegnelsen viser til at den intervjuede tror at lekdommere bidrar til at straffene blir *strengere* enn de ville vært uten dem - og at den intervjuede synes at ordningen med lekdommere er *negativ*. (Den intervjuede tror at lekdommerne er *strengere* dommere enn den intervjuede selv ville vært.)

Ved å *kombinere* svarene folk har gitt på tre ulike spørsmål kan man få en indikasjon på hvor utbredt disse fire idealtypiske ”bildene” av lekdommerne er blant folk, jfr. diagram 5. Det bygger på svarene til de som kjente til at lekdommerordningen finnes, og dessuten mente at lekdommerne har en instrumentell betydning for skyldspørsmålet (N=271 for de to rollebildene) eller for utmåling av straff (N=263 for de fire rollebildene).

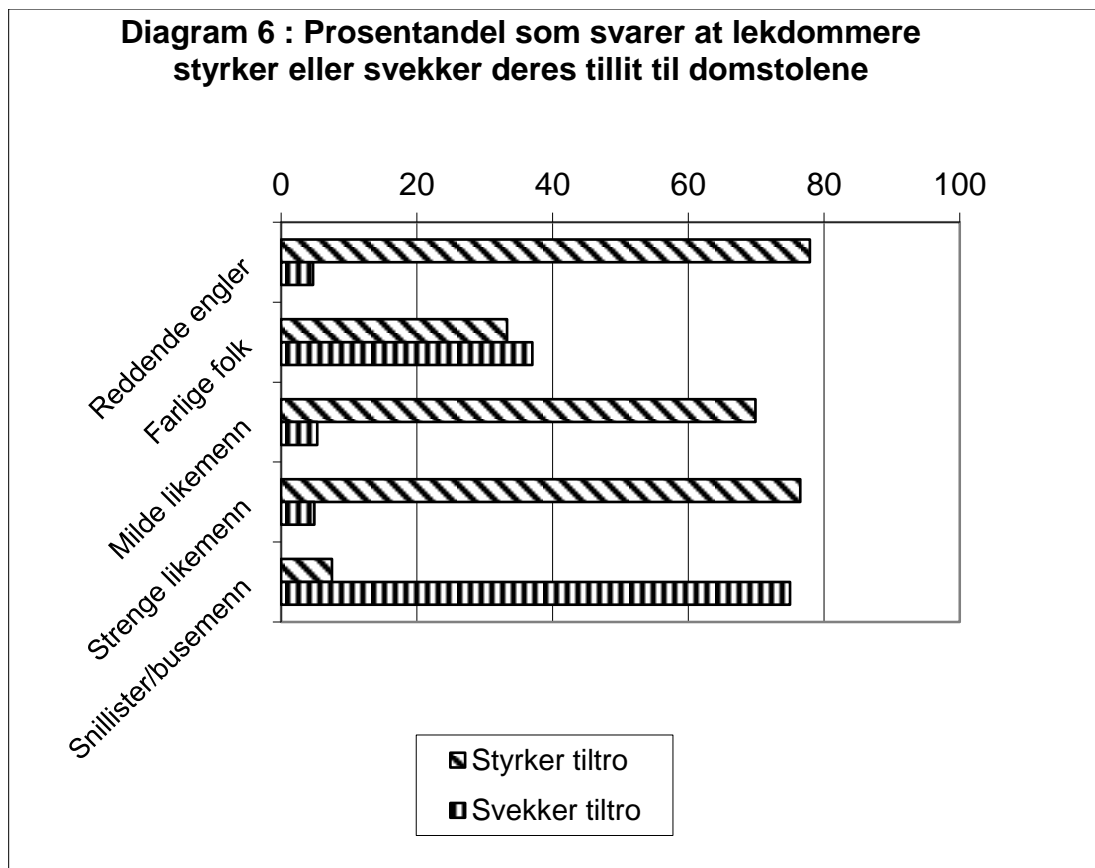
Diagram 5: Oppslutning om idealtypiske lekdommerroller blant de som mener at lekdommere har en faktisk innvirkning på utfallet av straffesaker.

De tre idealtypiske rollebildene som har størst oppslutning blant folk, er forestillingen om at lekdommere er *reddende engler*, og at de er *milde-* eller *strenge likemenn*. Disse tre forestillingene er *positive*, i den forstand at slike oppfatninger skulle bidra til å øke tilliten til domstolene. Den *negative* oppfatningen av lekdommerne som *farlige folk*, er imidlertid like utbredt som forestillingen at de er *strenge likemenn*. Oppfatningen at lekdommerne er farlig folk skulle bidra til å redusere tilliten til domstolene. De to andre negative rolleoppfatningene, at lekdommerne er *snillister* eller *busemenn*, ser ut til å være ganske lite utbredt blant folk.

Siden de som ble intervjuet ble spurt om ”lekfolks deltakelse i norske domstoler styrker eller svekker din tillit til domstolene, eller har det ingen betydning”, er det mulig å undersøke direkte om oppslutning om de nevnte idealtypiske rollebildene har noen betydning for folks tillit til domstolene, jfr. diagram 6.

Diagram 6 : Prosentandel som svarer at lekdommere styrker eller svekker deres tillit til domstolene

Blant dem som oppfatter lekdommere som *reddende engler*, som *milde-* eller *strenge likemenn* er det som ventet en svært høy andel som svarer at lekdommernes deltakelse styrker deres tillit til domstolene, henholdsvis 77.9 %, 69.9 % og 76.5 %. I disse gruppene er det bare ca. 5 % som svarer at deltakelse av lekdommere svekker tilliten.

Blant dem som oppfatter lekdommerne som *snillister* eller *busemenn*, som er slått sammen til én gruppe i tabellen fordi totaltallet er så lavt, er dette svaret derimot meget utbredt, 75 %. I denne gruppen er det bare 7.5 % som svarer at ordningen med lekdommere styrker deres tillit til domstolene.

Blant dem som mener at lekdommere er *farlige folk*, i den forstand at de bidrar til å øke risikoen for at uskyldige blir dømt, svarer 37.0 % at lekdommerne *svekker* tilliten, mens 33.3 % svarer at lekdommerne *styrker* tilliten – og ganske mange, 23.5 %, svarer at lekdommerne ikke har noen betydning for deres tillit til domstolene. Dette kan umiddelbart oppfattes som en overraskende ”jevn” fordeling når man ser det i lys av den meget store prinsipielle betydning det har å unngå feilaktige domfellelser. Hvorfor er ikke andelen som svarer at lekfolk *svekker* tilliten langt høyere blant de som mener at lekdommerne er ”farlige folk”?

Selv om det kan virke både overraskende og nedslående er det nok et faktum at ikke så få er villige til å akseptere i viss risiko for feilaktige domfellelser. Eksistensen av slik kynisme i forhold til hvor viktig enkelte synes det er å unngå at uskyldige blir dømt, kommer fram i Stinchcombes (1994 s. 315-316) intervjuundersøkelse av folks holdninger til bruk av dødsstraff. Så vidt mange som 28 % var villige til å akseptere en risiko for å eksekvere en uskyldig som de selv betegnet som moderat eller stor. I forhold til de langt mildere straffene i Norge, kan det hende at relativt mange legger nokså liten vekt på å unngå feilaktige domfellelser. De som mener at straffene er alt for milde, er kanskje minst villige til å vektlegge dette. Blant de som ser på lekdommere som *farlige folk* utgjør andelen som samtidig mener at lekdommere er *snillister* (som bidrar til mildere straffer enn den intervjuede liker), 36.8 %. Dette er betydelig høyere enn totalt, der denne forestillingen deles av bare 17.1 %. De som synes at straffene er for milde vil kanskje lettere tenke at hvis noen blir uskyldig dømt, så får vedkommende bare en ”beskjeden” straff.

For det andre kan det hende at noen av dem som er sterkt prinsipielle tilhengere av at lekfolk bør være med på å avgjøre skyldspørsmålet, mener at dette demokratiske prinsippet er så viktig at de er villige til å akseptere et antall feilaktige domfellelser, så å si som en ”nødvendig kostnad” ved en prinsipielt god (eller nødvendig) ordning.

For det tredje kan det hende at enkelte mener at lekfolk trolig bidrar til å øke risikoen for feilaktige domfellelser, men ikke legger så stor vekt på dette at det svekker deres tillit til domstolene, fordi de mener at sannsynligheten for feilaktige domfellelser like vel vil være *svært liten*, til tross for den (lille) økning som de tror at lekdommere bidrar til.

Men selv om folks tillit til domstolene er betinget av hvilke forestillinger de har om lekdommernes innvirkning på utfallet av saker, gir dette bare begrensede utslag. Prosentandelen som har stor tillit til domstolene er 66 % blant de som mener at lekfolk er reddende engler eller milde likemenn, andelen er 57 % blant de som mener at lekdommerne er farlige folk, og 55 % blant de som mener at lekdommerne er strenge likemenn. Lavest andel med stor tillit til domstolene, 50 %, finner man blant de som mener at lekdommerne er snillister/busemenn.

9. Oppsummering

I samsvar med Offes antakelse om at ivaretagelse av sannhet og rettferdighet er sentrale forutsetninger for folks tillit til institusjoner i moderne samfunn, er tilliten til politi og domstoler høyere enn til andre sentrale institusjoner i Norge. Høy tillit til domstolene er også forståelig i lys av at norske domstoler i nyere historie verken har vært ansett som et undertrykkelsesapparat eller et system som systematisk handler til fordel for noen bestemt sosial gruppering. Forholdsvis små sosiale forskjeller blant folk, et ruralt bosettingsmønster og en sterkt monolittisk kultur, antas også å øke

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.

tilliten. Den høye tilliten til domstolene antas også å avspeile en mer generelt ervervet tillit til samfunnsinstitusjoner.

For det andre er det stor grad av likhet i folks tillit til domstolene i ulike befolkningsgrupper. Og de som har høy tillit til domstolene har det gjerne også til andre institusjoner. Liten eller ingen tillit til domstolen finnes særlig innen en ressurs svak gruppe med overvekt av litt eldre personer. Denne gruppen preges først og fremst av å ha liten tillit også til andre institusjoner. At disse personene også sympatiserer med det populistiske Fremskrittspartiet, er i samsvar med Offes antakelse om at kognitive problemer med å vite hvilke institusjoner vi kan ha tillit til, gir grunnlag for oppslutning om karismatiske og populistiske politikere.

For det tredje sank folks tillit til domstolene klart i 1994-95 da feilaktige domfellelser måtte erkjennes for første gang på lang tid, og synkende tillit til domstolene gjennom siste del av 1990-tallet kan skyldes at vi har måttet erkjenne uvanlig mange feilaktige domfellelser i dette tidsrommet. Men nedgangen kan også henge sammen med mer generelle endringer, siden tilliten til flere institusjoner syker i dette tidsrommet.

For det fjerde blir det bekreftet at lekfolks deltakelse i domstolene bidrar til å styrke manges tillit til domstolene. Men for en mindre gruppe bidrar lekdommerne til å svekke tilliten til domstolene. Disse oppfatningene henger igjen sammen med hvilke forestillinger folk har om virkninger lekdommerne kan ha for domsresultatet i straffesaker. Forestillinger som styrker tilliten er at: lekdommerne reduserer antallet feilaktige domfellelser og trekker straffen i samme retning (mild/streng) som den intervjuede selv ville gjort. Forestillinger som svekker tilliten er at: lekdommerne bidrar til å øke tallet på feilaktige domfellelser og trekker straffen i motsatt retning (mild/streng) av det den intervjuede selv ville gjort. At lekdommerne oppfattes som likemenn, i den forstand at folk tror at lekdommerne deler deres oppfatning om straff, ser ut til å være viktig.

Henvisninger

- Andenæs, J. (1984): *Norsk straffeprosess*, bd. 1, Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersen, B. (1992): *Domstoler og opinion – en studie av befolkningens oppfatninger av, kunnskaper om og erfaringer med det norske domstolsapparatet*. Rapport 9204, LOS-senteret, Bergen.
- Aubert (1963): *Straff og lagdeling*. Institutt for samfunnsforskning (Stensil), Oslo.
- Hardin, R. (1999): "Do we want trust in government?" s. 22-41 i : M. E. Warren (ed.): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (1990): *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1999): "Postmodernization Erodes Respect for Authority, but Increases Support for Democracy." S. 236-256 i: Norris, P. (ed.) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Luhmann, N. (1979): *Trust and Power*. Chichester, New York, Brisbane, Toronto: John Wiley & Sons. [Optrykk i 1998: UMI Books on demand, ved Ann Arbor, Michigan]
- Lødrup, P. (1991): "Domstolenes stilling i det norske samfunn." *Lov og rett*, s. 387-409.
- Moss, E. (1997): *Saken Per Liland*. Oslo: Pax.
- Offe, C. (1999): "How can we trust our fellow citizens?" s. 42-87 i : M. E. Warren (ed.): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Offentlige utredninger m.v.:*
- NOU 1996: 15 Lilandsaken.
 - NOU 2002:11: "Dømmes av likemenn".
 - Ot.prp.nr 70 (2000-2001): Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (gjenopptakelse)
 - St.meld.nr 23 (1992-93): Om bekjempelse av kriminalitet.
- Quale A. og A. H. Henriksen (2000): *Dømmes du av dine likemenn? En studie av meddommerordningen*. Skriftserie nr. 66, Institutt for rettssosiologi, Universitetet i Oslo.
- Sandberg, T. (1992): *Øksedrapene i Lille Helvete*. Oslo: Scanbok.
- Stinchcombe, A. J. (1994): "The Acceptability of Executing the Innocent". *The Howard Journal*, vol. 33(4), s. 304- 318.
- Stridbeck, U. (1995a): "Kvarstadbåtarna – ett politisk drama på rättens bord." *Kritisk Juss*, nr. 3, s. 147-162.
- Stridbeck, U. (1995b): "Liland-skandalen. En modern rättshistoria om tillfälligheternas och strukturernas betydelse för rättvisan", *Retfærd*, 1995, nr 2, s. 87-100.
- Weber, M. (1971): *Makt og byråkrati*. Utvalg ved Egil Fivelsdal, Oslo: Gyldendal.
- Wilhjelm, P. (1988): *Folkevalgte dommere: Lægdommerundersøgelse 1987*. Kriminalistisk Instituts Stencilserie 49, Københavns universitet.

*) Publisert i *Tidsskrift for strafferett*, 2005, nr. 5, s. 119 – 143.